

Դ Ա Ն Կ Օ Ի Ս Ի Ր Տ Ը

Պատաւ Իգերզիւ-ի զրոյցներէց

(Մակսիմ Գոր'կիյ)

Ծովից բարձրանում էր ամպակոյտը, սև, ծանր, մռայլ ձևերով, լեռնաշղթայի նման: Նա սողում էր դէպի դաշտավայրը: Ամպակոյտի վերին մասից անջատւում էին ամպի կտորներ, նրանից առաջ էին անցնում և հանգցնում աստղերը մէկը միւսի յետևից: Ծովն աղմկում էր: Մեղնից ոչ հեռու, խաղողի որթերի մէջ համբուրւում էին, փափսում ու հառաչում: Խորը դաշտավայրում ոռնում էր մի շուն... Օգը դառնում էր հեղձուցիչ և մարդու ջղերը գրգռում էր՝ ոռնոյնները խաղաացնող մի տարօրինակ հոտով: Ամպից երկրի վրայ էին ընկնում ստուերների թանձր շարքեր և սողում նրա վրայով, սողում, անհետանում, նորից յայտնւում... Լուսինը մարել էր, նրա տեղը փնացել էր միայն օպալի մի պղտոր բիծ, այն էլ երբեմն ծածկւում էր ամպի կապտառ կտորով: Եւ դաշտավայրի հեռաստանում, այդ ժամ արդէն մութ ու ահալի, կարծես տապաւ արած և իր մէջ մի բան թաղցրած, բռնկւում էին փոքրիկ կապուտակ կրակներ: Մերթ այստեղ, մերթ այնտեղ մի ակնթաթ յայտնւում ու հանգչում էին, կ'առես թէ մի քանի մարդ՝ դաշտավայրում գրուած իրարից հեռու՝ մի բան էին որոնում նրա մէջ՝ վառելի յուրաններ, որոնց իսկոյն հանգցնում էր քամին: Դա կրակի շատ տարօրինակ լեզուակներ էին, որոնք միշտ անցնում էին հեղիւթային ինչ-որ մի բան:

— Տեսնում ես զուկայծեր, — հարցրեց ինձ Իգերզիլը:

—Հրէն նրանք, կապոյտները,—նրան մատնացոյց անելով դաշտավայրն՝ ասացի ես:

—Կապոյտները: Հա, այդ նրանք են... Նշանակում է՝ թոչում են էլի... Հա... Ես այ արդէն չեմ տեսնում էլ նրանց: Չեմ կարող այժմ ես չատ բան տեսնել:

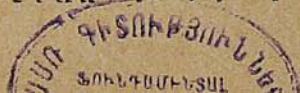
—Ո՞րտեղից են այդ կայծերը,—հարցրի պառակից:

Ես առաջ քիչումիչ լսել էի այդ կայծերի ծագման մասին, բայց ուզում էի ականջ դնել, թէ պառակ իզերդէին ինչ կ'ատէ նոյն բանի մասին:

—Այդ կայծերը Դանկոի վառուող սրտից են: Աշխարհիս երեսին մի սիրտ է եղել, որը մի անգամ բռնկուել է կրակով... Եւ անա դրանից են այդ կայծերը: Ես քեզ կը պատմեմ այս բոլորի մասին... Էլի հին հէքիաթ է... Հիւն է էլի, հիւն է: Տեսնում ես դու, թէ հնուան ինչքան բան կայ... Բայց այ այժմ մի այնպիսի բան չը կայ—ոչ գործեր, ոչ մարդիկ, ոչ այնպիսի հէքիաթներ, ինչպէս հնումը... Ինչու: Ապա մի ասա: Չես կարող ասել... Դու ինչ գիտես: Ի՞նչ գիտէր դուք, բոլոր ջահիշներդ: Էհէ-հէ... Մի լաւ մտիկ տայիք հին ժամանակին—այնտեղից ամեն բան կը հասկանայիք... Բայց այ դուք մտիկ չէք տալիս հին ժամանակին, ե զբանից է որ չէք կարողանում ապրել... միթէ ես չեմ տեսնում կեանքը: Օ՛խ, ամեն ինչ տեսնում եմ, թէկուզ վատ էլ են աչքերս! Եւ տեսնում եմ ես, որ մարդիկ չեն ապրում, այլ միշտ այսպէս են փորձում, այնպէս են փորձում յարմարուել ե իրանց ամբողջ կեանքը դրա վրայ են դնում: Եւ երբ իրանք իրանց կը կողոպտեն կը պրծնեն՝ վատնելով ժամանակը, կը սկսեն լալ իրանց բախտի վրայ: Ախր ինչացու է այդտեղ բախտը: Ամեն տեսակ մարդ եմ տեսնում ես հիմա, բայց այ ուժեղներ չը կան! Ապա ուր են նրանք... Գեղեցիկներն էլ քանի գնում՝ քչանում են:

Պառաւը մտածմունքի տակ ընկաւ այն բանի մասին, թէ կեանքից ուր են կորել կորովի ե զեղեցիկ մարդիկ, ե մտածելով՝ դիտում էր մութ գաշտավայրը՝ ասես նրանում պատասխան որոնելով:

Ես սպասում էի նրա զրոյցին ե սուս էի կացել՝ վախենալով, որ եթէ ես նրան որեւէ մի խօսք հարցնեմ, նա կրկին կը զբաւուի կողմնակի բանով: Ես պիտէի, որ երբ նա ուղղուէ է իր յիշողութիւնների մերկայոյց ծովը, այդ ծովը նրան փիլիսոփայութիւն է ներշնչում, ե յաճախ պատահում էր, որ այս կամ այն լեզենդի վերջաւորութիւնը ոչնչանում էր այդ փիլիսոփայութեան ճշման տակ, ազատ ու պարզ փիլիսոփայութիւն, սակայն որը պառակ իզերդէի արտայայտութեամբ ներկայացը-

նուժ էր բազմերանդ թելերի մի տեսակ տարօրինակ կծիկ, որը խորագիտութեամբ մճճել էր ժամանակը:

Եւ ահա նա սկսեց պատմել.

«Հին ժամանակ աշխարհին երեօին ապրում էին մի տեսակ մարդիկ, թէ որտեղ—չը գիտեմ: Միայն գիտեմ, որ այդ մարդկանց բանականքը չըջաղատում էին երեք կողմից անանցանելի անտառներ, իսկ չորրորդից—դաշտավայր էր: Դրանք ուրախ, ամբախաղժ ու խիզախ մարդիկ էին, շատ բան չը ցանկացող... Եւ ահա մի անգամ եկաւ մի ծանր ժամանակ. ինչ-որ մի տեղից յայտնուեցին ուրիշ ցեղեր և առաջուաններին քշեղին անտառի խորքը: Այնտեղ ճահիճներ էին ու խաւար, որովհետեւ անտառը հնօրեայ էր, և նրա ծառերի ճղներն այնպէս խիտ էին հիւսուել, որ նրանց արանքով չէր երևում երկինքը, և արևի շողերը հազիւ էին կարողանում խիտ սաղարթի միջով իրանց համար ճանապարհ բանալ դէպի ճահիճը: Իսկ երբ նրա շղերն ընկնում էին ճահիճների ջրի վրայ, այն ժամանակ էլ բարձրանում էր գարշահոտութիւն, և մարդիկ նրանից կտտուում էին մինը միւսի յետեից: Այն ժամանակ սկսեցին այդ ցեղի կիներն ու մանուկները լաց լինել, իսկ հայրերը մօքի տակ ընկան ու սրտնեղուեցին: Պէտք էր հեռանալ այդ անտառից, և դրա համար կար երկու ճանապարհ. մէկը—ետ,—այնտեղ էին զօրեղ ու չար թշնամիները, միւսն առաջ,—այնտեղ կանգնած էին հըսկայ-ծառերը՝ իրար կիպ դրկած հզօր ճղներով և խորը գցած իրանց հանգուցաւոր արմատները ճահճի կպշուռ տղմի մէջ: Այդ ծառերը ցեղեկը կանգնած էին գորշ աղօտութեան մէջ լուռ ու անշարժ, ինչպէս քարէ, և այն մարդկանց աւելի կիպ էին չըջաղատում երեկոներին, երբ վառում էին խարոյկները: Եւ միշտ, գիշեր-ցերեկ, այդ մարդկանց շուրջը կար թունդ խաւարի մի օդ, որը կարծես պատրաստում էր խեղդելու նրանց, որ սովոր էին դաշտային ընդարձակութեան ու լոյսի: Բայց աւելի սարսափելի էր լինում այն ժամանակ, երբ քամին հարուածում էր ծառերի կատարներն ու ողջ անտառը խուլ դղրդում էր, ասես սպառնում ու մահերգ էր երգում այն մարդկանց համար, որոնք պատսպարուել էին նրանում թշնամիներից: Դրանք՝ որքան էլ չը լինի՝ ուժեղ մարդիկ էին և կը կարողանային գնալ ճակատամարտել մահացու կերպով նրանց հետ, որ մի անգամ իրանց յաղթել էին, բայց նրանք չէին կարող մեռնել ճակատամարտերում, որովհետեւ կռակներ ունէին, և եթէ որ մեռնէին, այն ժամանակ նրանց հետ կը կորչէին կեանքից և՛ այն կռակները: Ուստի և նրանք նըստում ու մտածում էին երկար գիշերներն անտառի խուլ աղ-

մուկի տակ, ճահճի թունաւոր զարշահոտութան մէջ: Նրանք նստում էին, իսկ խարոյկներէն առաջացած սառեւերները նրանց չուրջն անմոռնչ պար էին սարքում, և ամենքին թւում էր, թէ այդ ոչ թէ ստուերներն են պարում, այլ հանդէս են սարքել անտառի ու ճահճի չար ուղիները... Մարդիկ հէնց էն է նստում ու մտածում էին: Բայց ոչինչ—նչ աշխատանքը, ոչ կիները—չեն մաշում մարդկանց մարմիններն ու հոգիներն այնպէս, ինչպէս մաշում են վշտաւ խոհերը, որ ծծում են սիրտն օձերի նման: Եւ մարդիկ թուլացան խոհերից... Նրանց մէջ զոյացաւ երկիրդ, չղթայեց նրանց ամուր ձեռները, կիները զարհուրանք առաջացրին իրանց լացով՝ զարշահոտութիւնից մեռած դիակների և ահից կաշկանդուած կենդանի մարդկանց վիճակի վրայ,— և անտառում սկսեցին լսուել անարի խօսքեր, նախ երկչոտ ու մեղմ, իսկ յետոյ աւելի ու աւելի բարձր... Արդէն ուղում էին գնալ թշնամու մօտ և նրան նուէր բերել իրանց և իրանց ազատ կամքը, ոչ ոք արդէն՝ մահից ահաբեկուած՝ չէր վախենում ստրկական կեանքից... Բայց այդտեղ լոյս ընկաւ Դանկօն և մենակ փրկեց ամենքին:»

Երևում էր որ պառաւը յաճախ էր պատմել Դանկօի վառուող սրտի մասին. ֆրադները զուրս էին գալիս երկար ու հարթ ժապաւենի պէս: Նա խօսում էր երգաձայն, և նրա ձայնը՝ ճոճաւն ու խուլ՝ պարզ պատկերացնում էր իմ առաջ այն անտառի աղմուկը, որի մէջ ճահճի թունաւոր ժահառոտութիւնից մեռնում էին դժբախտ, հալածուած մարդիկ...

«Դանկօն—դա այն մարդկանցից մէկն էր, մի ջահիլ գեղեցիկ մարդ: Գեղեցիկները—միշտ խիզախ են: Եւ ահա նա աւսում է նրանց, իր ընկերներին.

—«Միտք անելով չենք կարող զլորուող քարի ճանապարհը ծռել: Ով ոչինչ չէ անում, նրան ոչինչ չի լինիլ: Ի՞նչ ենք մենք ոյժներս վառնում մտածմունքի ու վշտի վրայ: Վեր կացէք, գնանք անտառը և անցնենք նրա միջից, նա մի ծայր հօ կ'ունենայ—աշխարհումս ամեն բան ծայր ունի! Գնանք: Ապա: Հէյ...»

«Նայեցին նրան ու տեսան, որ նա ամենից լաւն է, որովհետև նրա աչքերում փայլում էր շատ ոյժ ու կենդանի կրակ:

—«Առաջնորդիր դու մեզ,»—ասացին նրանք:

«Այն ժամանակ նա առաջնորդեց...»

Պառաւը լռեց ու նայեց դաշտավայրին, ուր քանի գնում՝ թանձրանում էր խաւարը: Դանկօի վառուող սրտի կայծերը

բռնկւում էին հեռու մի տեղ և թւում էին օդային կապոյտ ծաղիկներ՝ միայն մի ակնթարթի համար ծաղկած:

«Առաջնորդեց նրանց Դանկօն: Ամենքը համերաշխ գնացին նրա յետևից—հաւատ ունէին նրա վրայ: Դա մի դժուար ճանապարհ էր: Մութ էր, և իւրաքանչիւր քայլափոխում ճանիճը բաց էր անում իր ժանտ անյաղ երախը՝ կլանելով մարդկանց, և ծառերը կտրում էին ճանապարհը զօրաւոր պատիւման: Խրճճուել էին նրանց ճղներն իրար հետ որպէս օձեր, տարածուել էին ամեն կողմ արմատները, և իւրաքանչիւր քայլը շատ արեւն-քրտինք էր նստում այդ մարդկանց վրայ: Նրանք երկար ժամանակ գնում էին... Սնտուռը քանի գնում՝ խտանում էր, ոյժերը քանի դնում՝ նուազում էին: Եւ ահա նրանք սկսեցին արանջալ Դանկօի վրայ՝ ասելով, որ դուր է նա՝ ջանիլ ու անվորձ՝ բերել նրանց ինչ-որ մի տեղ, իսկ նա գնում էր նրանց առջևից և աշխոյժ ու պայծառ էր:

«Բայց մի անգամ մըրիկ վեր կացաւ անտառի վրայ, և ծառերը սօսաւեցին խուլ ու սպառնադին: Եւ այն ժամանակ անտառն այնպէս մթնեց, որ կ'ասես թէ նրա մէջ էին ժողովուել միանգամից բոլոր գիշերները, որքան որ եղել է աշխարհիս երեսին այն ժամանակուանից, երբ նա դոյացել է: Գնում էին փոքրիկ մարդիկը մեծ-մեծ ծառերի ու շանթի խորիտ աղմուկի միջով, գնում էին նրանք, և հսկայ-ծառերը ճօճուելով՝ ճոճում ու որոտում էին զայրագին երգեր, իսկ կայծակները թռչելով անտառի ծառակատարների վրայով՝ լուսաւորում էին նրան մի վայրկեան կապոյտ, սառ կրակով ու անյայտանում նոյնպէս արագ, ինչպէս յայտնւում էին՝ մարդկանց վախացնելով: Եւ ծառերը լուսաւորուած կայծակի սառ կրակով՝ թւում էր թէ կենդանի են, խաւարի գերութիւնից հեռացող մարդկանց շուրջն են տարածում իրանց ծուռումուռ, երկար ձևները, նրանցից հիւսելով մի խիտ ցանց և աշխատելով կանգնեցնել մարդկանց: Իսկ ճղների խաւարի միջից ինչ-որ սարսափելի, մութ ու ցուրտ մի բան էր նայում ընթացողներին: Դա դժուար ճանապարհն էր, և մարդիկ նրանից յոգնած՝ յուսահատուել էին: Բայց նրանք ամաչում էին խստովանուել իրանց անգորութիւնը, և ահա իրանց չարութիւնն ու զայրոյթը թափեցին Դանկօի վրայ, այն մարդու, որը գնում էր նրանց առջևից: Եւ սկսեցին նրանք մեղադրել նրան իրանց կառավարել չը կարողանալու համար,—այ թէ ինչ:

«Կանգ առան նրանք և անտառի յաղթական աղմուկի տակ, դողացող խաւարի մէջ, յոգնած ու չար՝ սկսեցին դատել Դանկօին:

—«Դու,—ասացին նրանք,—չնչին ու վնասակար մարդ ես մեղ համար! Դու մեղ առաջնորդեցիր և յոգնեցրիր, և դրա համար դու կը մեռնես!»

«Եւ շանթն ու որոտը հաստատեցին նրանց վճիռը:

—«Դուք ասացիք՝ «առաջնորդիր»—ես էլ առաջնորդեցի! —դուք Դանկօն՝ կուրծքը նրանց դէմ անելով:—Ես արիութիւն ունեւմ առաջնորդելու, ուստի և ահա ես ձեզ առաջնորդեցի! Իսկ դուք: Դուք ինչ արիք ձեզ սատար լինելու համար: Դուք միայն դնում էիք և չէք կարողանում արիութիւն պահպանել աւելի երկար ճանապարհի համար: Դուք միայն դնում էիք, գնում էիք ձեզ ու ձեզ՝ ինչպէս մաքրիներէ հօտ!»

«Բայց այս խօսքերն աւելի ևս կատաղեցրին նրանց:

—«Դու կը մեռնես: Դու կը մեռնես, մոնչում էին նրանք:

«Իսկ անտառն անդադար թնդում էր հա թնդում՝ կրկնելով նրանց գոչիւնները, և շանթերը պատառ-պատառ էին անում խաւարը: Դանկօն նայում էր նրանց, որոնց սիրուն զմուար աշխատանք էր յանձն առել, և տեսնում էր, որ նրանք դադանների պէս են: Նրա չուրջը շատ մարդ էր կանգնած, բայց նրանց դէմքերին չը կար վեհանձնութիւն, և չէր կարելի նրանցից գլխութիւն սպասել: Այն ժամանակ նրա սրտում էլ եռաց ցատումը, բայց դէպի մարդիկն ունեցած խղճահարութիւնից հանդու աչն: Նա սիրում էր այդ մարդկանց և մտածում էր, որ դուցէ առանց իրան կը կորչեն նրանք: Եւ ահա նրա սիրտը բռնկուեց նրանց փրկելու և դիւրին ճանապարհը դուրս բերելու վառ կրակից, և այն ժամանակ նրա աչքերում շողային այդ մեծազօր կրակի ճառագայթները... Եւ նրանք տեսնելով այդ՝ կարծեցին, թէ նա կատաղել է, որից և այդպէս պայծառ վառուեցին նրա աչքերը, և նրանք սկսեցին զրուշանալ՝ ինչպէս դայիք՝ սպասելով, որ նա մարտնչելու է նրանց հետ, և աւելի կիպ չըջապատեցին նրան, որպէսզի իրանց համար հեշտ լինի բռնել ու սպանել Դանկօնը: Իսկ նա արդէն հասկացել էր նրանց միտքը, ուստի և աւելի պայծառ վառուեց նրա սիրտը, որովհետեւ նրանց այդ միտքը առաջ էր բերել նրա մէջ վիշտ:

«Իսկ անտառն անդադար երգում էր իր մառյ իրգը, և որոտը որոտում անդադար, և անձրև էր թափում...

—«Ի՞նչ կարող եմ անել ես մարդկանց համար,—որոտից աւելի ուժգին զոչեց Դանկօն:

«Եւ յանկարծ ձնոներով նա պատուեց իր կուրծքը և հանեց նրանից իր սիրտն ու բարձրացրեց այն իր գլխից վեր:

«Եւ նա վառվում էր այնպէս լուսադրամառ, ինչպէս արեւը, արեւից էլ պայծառ, և ամբողջ անտառը լսեց՝ դէպի մարդիկ հօկտեմբեր, 1903.

տաճած մեծ սիրոյ այդ ջանքով լուսաւորուած, իսկ խաւարը ցրտեց նրա լոյսից և այնտեղ, խորն անտառում, դողդոջին, ներս ընկաւ ճահճի ժահահոտ երախը: Իսկ մարդիկ հիացած՝ քար էին կտրել:

— «Գնանք, — գոչեց Դանկօն, և նետուեց առաջ իր տեղը՝ բարձր բռնած վառուող սիրտը և լուսաւորելով նրանով մարդկանց ուղին:»

«Նրանք նետուեցին նրա յետևից՝ հետաքրքրուած ու կախարհուած: Այն ժամանակ նորից անտառն սղմկեց՝ զարմացած ձօճելով ծառակատարները, բայց նրա աղմուկը խլացուեց վաղձ մարդկանց ոտների թմբիթմիոցից: Ամենքն էին վազում արագ ու համարձակ, յափշտակուած վառուող սրտի հրաշալի տեսարանով, Այժմ էլ էին կոտորւում, սակայն կոտորւում էին առանց գանդառների ու արցունքների: Իսկ Դանկօն առջնն էր միշտ, և նրա սիրտը վառուած էր հա վառուում:»

«Եւ ահա յանկարծ անտառը ետ քաշուեց նրանց առաջից, ետ քաշուեց ու ետ մնաց, կիս ու համր, իսկ Դանկօն ու բոլոր այն մարդիկ յանկարծ ընկղմուեցին արեգակային լոյսի ամբողջ ծովի ու ջինջ, անձրևից լուացուած օդի մէջ: Մըրիկ էր այնտեղ, նրանց յետևում, անտառի վրայ, իսկ այստեղ փայլում էր արևը, չնչում էր դաշտավայրը, փայլում էր խոտը անձրևի ադամանդներով, և գետը շողջողում էր ոսկու նման... Երեկոյ էր, և արևմուտքի ճառագայթներից գետը թւում էր կարմիր, ինչպէս այն արիւնը, որ ջերմ հոսանքով խփում էր Դանկօի պատառուած սրտից:»

«Հայեացք գցեց իր առաջ՝ դաշտավայրի լայնարձակութեանը՝ հպարտ, մեռնող քաջասիրտ Դանկօն, ուրախական հայեացք գցեց նա աղատ երկրի վրայ և հպարտ ծիծաղեց: Իսկ յետոյ ընկաւ ու մեռաւ:»

«Մեղմ չչնջում էին զարմացած ծառերը, որոնք յետնն էին մնացել, և խոտը, որ թրջուել էր Դանկօի արիւնով, ձայնակցում էր նրանց:»

«Իսկ մարդիկ ուրախ և լի յոյսերով՝ չը նկատեցին նրա մահը և չը տեսան, որ դեռ վառվում է Դանկօի դիակի մօտ նրա խիզախ սիրտը: Միայն մի զգոյշ մարդ նկատեց այդ և վախենալով ինչ-որ մի բանից՝ ոտը դրաւ հպարտ սրտին... Եւ ահա նա ցրիւ գալով ու կայծեր դառնալով մարեց...»

— Այ թէ որտեղից են նրանք, դաշտավայրի կապուտակ կայծերը, որոնք յայտնւում են մըրկից առաջ!

Այդ ժամանակ, երբ պառաւը վերջացրեց իր գեղեցիկ հէքիաթը, դաշտավայրում տիրեց խաղաղութիւն, կ'ասես նա էլ էր ապշած քաջարի Դանկօի ուժից, որը մարդկանց համար վառեց իր սիրտն ու մեռաւ՝ նրանցից ոչ մի պարգև չը ինդրելով իր համար: Մէջքը դէմ տուած խաղողով լի կողովին՝ պառաւը նիւրհում էր: Ես նայում էի նրան ու մտածում. դեռ որքան հէքիաթներ ու յիշատակներ են մնացել նրա յիշողութեան մէջ: Եւ մըտածում էի Դանկօի վառուող մեծ սրտի և մարդկային ֆանտազիայի մասին, որ ստեղծել է այդքան գեղեցիկ ու ազդու լեզենդներ, նախնի ժամանակի մասին, որում կային հերոսներ և սխրագործութիւններ, և տխուր ժամանակիս մասին, աղքատ՝ կորովի մարդկանցով ու խոշոր դէպքերով, հարուստ՝ ամեն բանի վրայ ծիծաղող սառն անվստահութեամբ,—ի ծնէ մեռած սրտերով ողորմելի մարդկանց ժամանակիս մասին:

Քամին փչեց և ցնցոտիների տակից մերկացրեց՝ աւելի ու աւելի խորը քնող պառաւ Իգերգիլի չոր կուրծքը: Ես ծածկեցի նրա ծեր մարմինը և ինքս պառկեցի գետնին նրա մօտ: Դաշտավայրում խաղաղ ու մութ էր: Երկնքով էլի սողում էին ամպերը, դանդաղ, ձանձրալի... Ծովը աղմկում էր խուլ ու վշտազին:

Թարգմ. ԱՐՇԱԿ ԱԹԱՅԵԱՆ